

MIRA BOGDANOVIĆ: SRPSKI RADNIČKI POKRET 1903—1914:

NALIČJE LEGENDE

Zagreb, 1989, 368 str.

»Biblioteka Globus« je edicija širokog tematskog raspona, koja objavljuje djela od čiste književnosti pa do suvremenih ekonomsko-političkih studija (možemo primjerice navesti V. Krmpotić i B. Horvata), ukoliko su ocijenjena zanimljivim i provokativnim određenom, zahtjevnijem krugu čitalaca. Njeno najnovije izdanje je rad mlađe autorice Mire Bogdanović, *Srpski radnički pokret: naličje legende*. Razlog uvrštavanja ovog djela bez sumnje je njegova intrigantnost, koju nagovještava već podnaslov.

Temom radničkog pokreta kod nas bavio se niz autora, obrađivana je kao dio širih društvenih studija ili monografski. Mira Bogdanović sada donosi neke sasvim nove i dosadašnjim radovima oprečne teze o razvoju i stvarnoj ulozi Srpske socijaldemokratske partije (do 1909. »stranke«; u daljnjem tekstu SSDP) u društvenom životu Srbije. Uz polemičnost, druga je osobitost rada, na koju valja ukazati, širina pristupa proizlašla iz životnog puta autorice. Ona je sociolog, a od 1977. živi u Nizozemskoj. Ovo je njena doktorska disertacija, obranjena na Državnom sveučilištu u Groningenu, a plod je sudjelovanja u međunarodnom projektu o organiziranom radničkom pokretu do 1914. u organizaciji Međunarodnog instituta za socijalnu historiju u Amsterdamu. To je rezultiralo da kao središnje istraživačko pitanje bude postavljen društveni kontekst u kojem se razvija radnički pokret — od privrednog određenja do mentaliteta čovjeka kojem se on obraća.

Smatrajući da dosadašnja historiografija na temu njenog istraživanja daje krajnje manjkave (usko specijalizirane, ekonomskim područjem ograničene) i shematske odgovore o »pravilnom« i uspješnom marksističkom djelovanju partije među radničkom klasom, autorica svoj rad zasniva gotovo isključivo na izvorima — zapisnicima sjednica SSDP i Glavnog radničkog saveza (GRS), korespondenciji, novinskim člancima.

Knjiga je razdjeljena u 10 odjeljaka i kao nebrojenim jedanaestim, završena post scriptumom. U kompozicijskoj shemi je moguće uočiti tri cjeline. U prvoj autorica iznosi svoja metodološka i problemska polazišta (1. pogl.) i osnovne naznake društvene sredine Srbije tog vremena (2. pogl.). Kroz naredna poglavlja (3-8. pogl.) razmatrane su glavne osobitosti SSDP i njeni unutarnji sukobi. Završna poglavlja su analiza rezultata reorganizacije i njihove stvarne učinkovitosti u jačanju položaja i utjecaja partije među radništvom.

Na prvo ćemo se poglavlje (9-59 str.) nešto opširnije osvrnuti, jer iako je naslovljeno Metodološko-teorijsko polazište, donosi ne samo polazišne, već i zaključne postavke. Autorica vrlo sumarno ocijenjuje dostignuća, za naše prilike nemalog broja historičara koji su istraživali ovu temu, donoseći glavne teze i polemizirajući s njima. Jedna od zamjerki ovom radu bi upravo to svođenje prethodnika na fusnote, što će vjerojatno zasmetati historičarima naviklim na provjereno valjanu kompoziciju znanstvenog rada, koja nas uvodi u istraživanje sustavnim pregledom dosadašnjih radova.

Vremenske odrednice istraživanja proizlaze iz kvalitativnih promjena u radničkom pokretu početkom stoljeća. U godini 1903, nakon svibanjske na-

silne smjene dinastija, stvoreni su i preduvjeti za drugačiji politički život zemlje, legalizirane su stranke i zakazani izbori za jesen iste godine. Proces prilagodbe novim prilikama javnog djelovanja, za SSDP je bio tim složeniji što je istovremeno zahvaćena unutarnjim previranjima prelaska od predmarksističkog socijalizma na ortodokсни marksizam Druge Internacionalne. Početak svjetskog rata predstavlja kraj razmatranog proseca.

Prva od do sada prevladavajućih teza, koju autorica potpuno negira, je periodizacija koja cjepa život stranke na faze rasta i faze krize (stagnacije). Zastupali su je, uz manja datumska razilaženja, svi historičari. Autorica nalazi uzroke tome u linearnom, ideološkom gledanju koje ugurava stvarnost u svoju optimističku shemu stalnog razvoja radničkog pokreta i neminovnog nestajanja kapitalističkog ustrojstva. U toj su idejnoj konstrukciji krize tek nužne stepenice razvoja. Za autoricu je »neshvatljiv metodološki propust« nepostojanje stalnih kriterija za određivanje krize u koncepciji zasnovanoj na njima, pa se primjerice predviđa kako je neplaćanje članarina i otpadanje članstva stalni sadržaj tužbalica vodećih ljudi srpske soc-demokracije, a ne pojava dvo- ili trogodišnjeg trajanja. Teza Mire Bogdanović je da je permanentna kriza osnovno obilježje razdoblja 1903—1914, a stvorena je neizvedivim i neuspjelim primjenjivanjem stranog (njemačkog) modela društvenih promjena u, za to potpuno nepripremljenu sredinu. Interesi, brojnost, sastav i mentalitet klase kojoj se partija obraća, daleko su od idealnog obrasca koji bi mogao ostvariti programom predviđenu revolucionarnu promjenu. Predlaže i vlastitu periodizaciju koja polazi od formalno-organizacijskih promjena.

Druga je sporna teza prihvaćenost SSDP u radničkom pokretu. Autoričin je zaključak krajnje provokativan — radništvo je najvećim djelom ravnodušno prema partiji, pretpostavljajući vlastite, neposredne interese klasnoj svijesti o povijesnoj ulozi proletarijata, te pokazuje veći interes za građansku ljevicu no za partiju koja bi morala biti njegova. Slika rasta utjecaja SSDP nastaje zbog neopravdanog poistovjećivanja zbivanja u cijelom radničkom pokretu s njom, te istraživanja djelovanja samo istaknutih pojedinaca pri čemu je njihov rad glorificiran ili, u slučaju opozicije, osuđivan. Ovim propustom, kao i krajnjom nepouzdanošću statističkih i sličnih podataka iz redova same SSDP, autorica opravdava svoje okretanje tekstualnim izvorima i zasnivanje rada gotovo isključivo na njima, kao i izostajanje cjelovitije kvantitativne analize koja bi zacijelo bila izuzetno dragocjena.

Izgovori socijalističkih prvaka (koje je nekritički preuzela kasnija historiografija) kako korišteni izborni neuspjeha leže u poreznom cenzu, koji onemogućava glasanje baš potencijalnim biračima SSDP, nemaju po tvrdnji autorice, osnove. Izborni cenz je nizak, te Srbija ima viši postotak birača od mnogih evropskih zemalja. Borba za opće pravo glasa odnosi se više na principijelno nepriznavanje cenza, te na uključivanje žena u politički život. Realnim se čini upozorenje autorice kako je ovo posljednje traženje moglo u izrazito patrijarhalnoj zemlji pribaviti partiji samo nepopularnost. Poglavlje završava sugestijom da se daljnja istraživanja posvete nacionalizmu, kao mogućem razlogu neuspjeha SSDP, te utjecaju Socijaldemokratske partije Njemačke (SPD), koji je i do sada smatran presudnim, pa ipak nije detaljnije istraživao.

U narednom, drugom poglavlju (63—135 str.) autorica razmatra do sada zanemarivane probleme vezane uz strukturu i karakter radništva Srbije

početkom ovog stoljeća. Ukazuje na isforsiranost tvrdnji koje dokazuje postojanja modernog proletarijata. Jezgro radničkog pokreta čine zapravo zanatlijski radnici, koji su i sami raznolikog sastava. Tvorničkih je radnika razmjerno malo, a treba uzeti u obzir da su oni kvalificirani među njima uglavnom stranci. Domaće se radništvo tek stvara od pridošlica sa sela, sa seoskim mentalitetom i vezama. Zanatlije, iza poljoprivrednika najbrojnija društvena grupa (po popisu iz 1905. na njih otpada 4,6% stanovništva, na poljoprivrednike 87%, dok ostale grupe ne prelaze 1-2%) imaju vlastita, kak to uz porugu zovu socijalisti »idiotproleterska«, očekivanja. Najviše što oni žele je da jednog dana postanu sami svoje gazde, ideal koji je razmjerno ostvariv, a suprotan je idealu »čistog« proleteru kojem teži SSDP. Ovaj »sitnoburžoaski« duh prožima i sindikate, koji su glavni način udruživanja radništva. Unatoč naporima partije, pa čak i razmjerno velikom utjecaju na sindikate na opće-organizacijskoj razini, lokalne sindikalne organizacije djeluju sličnije starim esnafskim organizacijama (autorica to naziva »esnafskim duhom«), monopolizirajući lokalno tržište rada, nego klasnim organizacijama radničke solidarnosti. Izuzetno je zanimljivo razmatranje kulturne razine radništva. Shvaćano do sada kao pasivan objekt, »tabula rasa« prijemčiva za socijalističke ideje, kroz autoričino izlaganje ono poprima fizionomije stvarnih ljudi, većinom nepismenih, opreznih, pa i podozrivih prema tuđim idejama, sklonijih užicima (okupljaju se rađe u »buržoaskim pjevačkim društvima« nego na partijskim sastancima) nego samozatajnom radu. Neobično je, primjećuje autorica, da se SSDP niti ne trudi oko njihovog opismenjavanja. Posebno je poguban bio, po prvi put sada iznesen, negativan odnos prema tzv. »građanskoj inteligenciji«. Osiromašivši se ideološkom isključivošću, SSDP pokušava nadoknaditi manjak inteligencije odgojem vlastite. Za izabranike iz redova radničke klase organizira tzv. »agitatorske škole«. Fluktuacija članstva je još jedan problem o kojem se uglavnom šutjelo. Od novoučlanjenih svake godine ostajalo je niti pola, pa je stranku činilo stalno jezgro koje je sporo povećavano. Veliko otpadanje autorica objašnjava prevelikim zahtjevima partije koje ona postavlja pred članove, pa pokretljivošću samih radnika koji su u velikom broju sezonzci, a nije zanemarivo ni razočaranje koje su mnogi doživjeli ne ostvarivši nikakvu opipljivu korist.

Treće poglavlje (139—157 str.) razmatra uvjete stvaranja SSDP i njen odnos prema programatski srodnim političkim organizacijama. Na osnivačkom kongresu održanom u srpnju 1903. u cjelini je preuzet Erfurtski program. Žurba i blizina izbora onemogućili su reviziju i prilagodba srpskim prilikama je ostavljena budućnosti. Inzistiranje na radu samo među »čistim« radnicima, razlikuje ju od dva mjeseca ranije osnovanog Radničkog saveza, koji okuplja razna društva, zadruge, sindikalne organizacije u kojima radnici imaju većinu. Odanost osnovnim postavkama naučnog socijalizma djeli ih od, socijalnim programom najbliže, Samostalne radikalne stranke (SRS). Ova posljednja, mišljenje je autorice, ima bolji osjećaj za ekonomsku i socijalnu stvarnost Srbije kada ističe da je seljaštvo najvažnija kategorija stanovništva i ne ide za revolucionarnim ukidanjem privatnog vlasništva.

Posvećujući posebno poglavlje (četvrto, 161—178 str.) shvaćanjima Jovana Skerlića, autorica želi ukazati na razlike između vodećih srpskih socijalista i razbiti stereotype historiografije koja ih djeli na zdravo, revolucionar-

no krilo i pogubnu, reformatorsku orijentaciju. Ističe intelektualan i etičan pristup, koji Skerlića nakon upoznavanja francuskih socijalista i trijeznjenja od mladenačke revolucionarne zanesenosti, 1905. definitivno odvaja od SSDP.

Naredna poglavlja (peto, 181—191; šesto, 193—211; sedmo, 213—230; osmo, 231—251) razmatraju borbu zagovornika različitih idejnih i organizacijskih koncepcija unutar SSDP. Tijekom 1904. ortodoksno marksistično krilo predvođeno Radovanom Dragovićem, koji je centralizirao vlast vršeći više glavnih funkcija, vodi borbu za nametanje svojih ideja cijelom radničkom pokretu. Na proljetnom, drugom kongresu, koji je po mišljenju autorice održan samo zahvaljujući istovremenom kongresu GRS (isti delegati), donosi se Rezolucija o sindikatima. Ona predviđa centralizirano, hijerarhijsko ustrojstvo sindikata koji bi trebali preuzeti ekonomsku borbu protiv eksploatacije, ostavljajući vodeću političku ulogu partiji. U jesen 1904. odlukom o reorganizaciji Radničkog saveza, koji je zapravo bio vodeća snaga radničkog pokreta, nametnuto je raspuštanje općih radničkih društava, jer se vjerovalo da je vrijeme ulaženju u »višu fazu organizacijskog razvitka i orijentaciji na pravi proletarijat. Ovi naponi nailaze na otpor već u samoj SSDP. Opozicija (Milorad Popović, Kosta Jovanović, Jovan Skerlić) pokreće vlastiti list »Svest«, boreći se protiv »sektashenja«, tražeći organizacijsku raznolikost koja jedina može omasoviti pokret i ostvariti mnogostruke ciljeve koje partija postavlja. Smatraju da SSDP još nije pronašla pravi put i način djelovanja u srpskoj zbilji, te da su slobodne diskusije i razmjena misli za to neophodni. Autorica posebno ističe da opozicija ne negira političku borbu, kako je to često pojednostavljeno tvrdila historiografija. Razlika je više u stupnju inzistiranja na njoj. Opozicija je do kraja 1904. izolirana i njeni glavni predstavnici napuštaju SSDP.

Deveto poglavlje (255—293 str.) rezimira rezultate provedene reorganizacije. Na osnovu nekih kvantitativnih pokazatelja smatrana je vrlo plodonosnom, međutim izvještaji suvremenika govore suprotno. Mnogi novoosnovani pododbori nemaju statutom predviđen minimalan broj članova (10), brzo se raspadaju (pritisci, novčane afere, fluktuacija radnika), a ne funkcionira niti administracija. Odluka da se raspuste opća radnička društva (primjerice čitaone, ženska društva) pokazala se posebno štetnom.

Najjasniji izraz stanja i želja radničke klase su, po mišljenju Mire Bogdanović, štrajkovi, koje razmatra u desetom poglavlju (295—340 str.). Osnovna obilježja su im stihijnost, nekontroliranost, česta nasilja i incidenti izazvani nepostojanjem jasnih ciljeva, sposobnog vodstva i unutarnje discipline. Unatoč naporima SSDP da ih podvrgne sebi i kanalizira, uglavnom ostaju izvan organiziranog radničkog pokreta.

Knjiga Mire Bogdanović izuzetno je poticajna. Polemičnost, nove teze, kritičan pristup i ponekad preoštar sud traže odgovore. Otvaranje novih istraživačkih područja pokazuje da je povijest socijalizma »isto tako zanimljiva kao Bismarck, Stresemann, car Lazar i slično«, kako ona sama ističe u Predgovoru. Ovo bi, u vrijeme izvjesne krize i zasićenosti starim pristupom istraživanju radničkog pokreta, mogao biti i najdragocjeniji doprinos ove višestruko značajne i zanimljive knjige.

Suzana Leček

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB-HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

RADOVI	VOL. 23	str. 1—376	Zagreb 1990.
--------	---------	------------	--------------

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.